

KONAR-GÖÇER DEYİMİNE DAİR İLK TESPİTLER VE KONAR-GÖÇERLİK

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ*

Öz

Genel itibarıyla konar-göçerlikten yerleşikliğe (yatukluk) adım atma, günümüz açısından veyahut da zamanımız şartlarına göre değerlendirdiğimizde, belki bu müspet bir gelişme olarak düşünülebilirse de, eski ve ortaçağların vaziyeti göz önüne alınca, bunun pek de faydalı olmadığı anlaşılır. Yalnızca toprağa bağlı yaşamak ve en önemli geçim kaynağı olarak da ziraat ile ticaretin öne çıkması Türklere bir ayrıcalık sağlayamazdı ve sağlamadığını da Uygur örneğiyle görüyoruz. Bununla beraber günümüze kadar ele geçen Kök Türk harfli metinler Türk tarihi ve kültürünün aydınlatılmasında hiç şüphesiz başta gelen belgelerdir. Bilhassa Kök Türk ve Uygur çağında taşlara kazınmış devlet kitabelerinde anlatılan bilgiler pek çok zengin malzemeyi ihtiva eder. Bunların içinde Türk dili, dini, devlet ve ordu teşkilatı, birtakım gelenek ve görenekler ile Türk sosyal hayatına dair hususlar da vardır. İşte bu noktada Türklerin yerleşik, göçebe veya kendi adlandırmaları şeklinde karşımıza çıkan konar-göçerlik mevzu yıllardır tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göçebelik, Yerleşiklik, Türk Kültürü.

First Findings About Nomadic Term And Nomadism

Abstract

When we evaluate switching phase from nomads to settlers in general according to or in terms of modern-day conditions, -even if it may be considered as a positive improvement- it is understood that it is not beneficial having regard to ancient and medieval circumstances. Only depending and settling on land and farming and trade as a means of living couldn't have provided privilege for Turks. We see it didn't do in the example of Uighurs'. In addition, texts written in Kok Turk alphabet having been obtained so far is beyond doubt leading sources for illuminating Turk history and culture. Especially, information represented in state inscriptions engraved on stones during Kok Turk and Uygur epochs contains many valuable datum. In these inscriptions,

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü.

there are points about Turkic language, religion, state and army organization, several traditions and customs and Turkic social life. At this point, Turk's settledness and nomadic or settler-migrant lifestyle subjects have been discussed for years.

Keywords: *Nomadism, Settledness, Turkic Culture.*

Giriş

Bu güne kadar ele geçen Kök Türk harfli metinler Türk tarihi ve kültürünün aydınlatılmasında hiç şüphesiz başta gelen belgelerdir. Bilhassa Kök Türk ve Uygur çağında taşlara kazınmış devlet kitabelerinde anlatılan bilgiler pek çok zengin malzemeyi ihtiva eder. Bunların içinde Türk dili, dini, devlet ve ordu teşkilatı, birtakım gelenek ve görenekler ile Türk sosyal hayatına dair hususlar da vardır. İşte bu noktada Türklerin yerleşik, göçebe veya kendi adlandırmaları şeklinde karşımıza çıkan konar-göçerlik mevzu yıllardır tartışılmaktadır.

İşin doğrusu, biz Türkler hakkında yabancıların yanlı fikirlerinin pek de önemi bulunmadığı bir tarafa, eski Türkler ister göçebe, ister konar-göçer olsunlar dünya tarihine damgasını vurmuşlardır. Bu hakikati kimse inkâr edemez.¹ Ama biz her şeye rağmen kaynaklara dayalı olarak bu konuya ışık tutmaya çalışacağız.

Tıpkı Kök Türk Kaganlığı çağında taşlara işlenen yazıtlar gibi, neredeyse Uygur Devleti'nin bir nev'i resmi tarihi diyebileceğimiz bazı kitabeler vardır ki, bunların arasında Şine Usu, Terhin, Tez II ve Karabalgasun'u sayabiliriz. Bizim konumuz itibarıyla işte bu Türkçe kaynaklardan Terhin Yazıtında konar-göçer tabiri ve konar-göçerlikten bahsedilmektedir ki, biz buradan yola çıkarak meseleyi ele alacağız. Ancak daha evvel Uygur Kaganlığının kuruluşunu hatırlatmak noktasında bazı tarihi hadiselerle değinmemiz de gerekiyor.

Bilindiği üzere Kök Türk Kaganlığı Basmıl, Uygur ve Karlukların ittifakları neticesinde yıkılmış, daha sonra da müttefikler kendi aralarında kozlarını paylaşmışlar ve bu kavgalardan Yaglakar ailesinin öncülüğündeki Uygurlar galip çıkarak, Türk Devleti'nin idaresini üstlenmişler idi.² Bu husustaki bilgiler hem Kök Türk harfli metinler, hem de Çince vesikalarda ayrıntısıyla anlatılır.

Börü Ken (Mo-yen Çor) Kagan Dönemi

Türk ve Uygur tarihinin en büyük hakanlarından birisi durumundaki Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Börü Kun/Genişleten/Yayan), kardeşi Tay Bilge Tutuk ile yaptığı taht kavgasının ardından, henüz daha kendisini tanımak istemeyen bazı Türk kabileleriyle de mücadele içine girdi. Buna bağlı olarak herhalde istikrar sağlanana kadar, Börü Ken (Mo-yen Çor) hayatı için daha güvenli gördüğü Tez Nehri civarlarını kendine ikamet yeri seçmiş, muhtemelen de bu civara bir şehir inşa ettirmişti ki, bu hususta kitabelere baktığımız-

¹ Saadettin Yağmur Gömeç, "Türklerin Medeniyet Tarihindeki Yeri", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, No: 87, Ankara 2007, s. 17-29.

² Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015, s. 67-82.

da; onun Ötüken'in batı ucunda Tez Baş'ında bir yaylak meydana getirdiğini, otağı burada kurdurduğunu, sınırını orada yaptırdığını ve 750-753 yıllarını bu bölgede geçirdiğini³ öğreniyoruz, ki bizatihi bu cümlelerde kendisinin de yaylacı olduğunu vurgular. Elbette Börü Ken'in (Mo-yen Çor) burada altın aksamı bir otag kurdurması, artık bağımsız bir devlete sahip olduğunun da göstergesidir.

Bunun yanı sıra "750 Bars yılında, Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Börü Kun/Genişleten/Yayan),⁴ Kırgızlarla akraba olan ve bir bölümü herhalde Hun göçleriyle Avrupa'ya gidip, daha sonra batıda Sek El ismiyle anılan bir Türk boyu olan Çiklere⁵ sefer düzenledi. Kem (Enesey/Yenisey) Nehri kıyısında yapılan savaşta Çikleri yenip, onları kendisine bağladı."⁶ Çiklerin mağlubiyetinden sonra yukarıda işaret olunduğu gibi, 750 senesinde Tez Baş'ında otağını kurduran Börü Ken (Mo-yen Çor), burayı çitlerle güvence altına aldırdıktan başka, kitabesini yazdırttı. Aynı yıl Tatarların da ne durumda olduklarını araştırıp; 752'lerde Ötüken'deki Sekiz Selenge, Orkun ve Togla Nehirleri arasında konar-göçer şekilde yaşamaya devam etti. Börü Ken (Mo-yen Çor) bu hususta yazıtında şöyle diyor: "Kasar'ın batısında, orada otağı kurdurdum. Yazıtı orada buldum. Hududu orada tayin ettim. İşaretimi, yazıtımı orada yaptırdım. O yıl güzün doğuya yürüdüm. Tatarları soruşturdum. Tavşan yılı beşinci ayında, İduk Baş'ın batısında Yabaş ve Tokuş'un⁷ kavşağında yazı geçirdim. Otağımı orada hazırlattım. Sınırı orada belirledim. Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve işaretimi orada yassı taşa kazıttım."⁸

Yukarıda anlatılanlar Terhin Yazıtında ise değişik bir şekilde ifade edilmektedir. Burada; "Ejderha yılında (752), Ötüken'in ortasında, Süngüz-Başkan'ın kutlu zirvesinin batısında yazı geçirdim. Otağımı orada yaptırdım. Sınırımı belirledim. Bin yıllık, on bin günlük kitabemi ve işaretimi burada yassı taşa yazdırdım. Bütün taşa nakşettim. Yukarıda Tanrı izin verdiği için, aşağıda yağız yer beslediğinden devlet ve yasa sahibi oldum. Önde güneşin, batıda ayın doğduğu yerdeki halklar, dört taraftaki insanlar benim işimi-gücümü görürler. Düşmanım Bölük yok oldu. Ötüken ülkesi ve çevresi, ikisi arasındaki tarlala-

³ Bakınız: Terhin Yazıtı, Batı 1-2: "Tengride bolmuş il etmiş bilge kagan il bilge katun atıg atanıp ötüken kidin uçnta tez başnta örgin anta etitdim çit anta yarattdım bars yılka yılan yılka eki yıl yayladım ulu yılka ötüken ortusında süngüz başkan ıduk baş kidininte yayladım örgin bunta yarattdım çit bunta tokıtdım." Ayrıca bakınız: Tez II Yazıtı, Güney 2: "Tez'de Kasar'ın batısında yerleşti. Sınır tayin etti. Otağı yaptı. Yazı geçirdi."

⁴ Kürşat Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 335.

⁵ Gömeç, "Kök Türkçe Metinlerde Körülgen Kabile ve Kavimlerden Çikler", *Şincan Tezkireçiliği*, Sayı: 2, Urümçü 2004; Saadettin Yağmur Gömeç - Tülay Ercoşkun, "Sek El-Çik-Çigil Issue in History of Turks", *Foreign Languages and Cultures Studies*, 21/467, Ulaanbaatar 2017.

⁶ Bakınız: Şine Usu Yazıtı, Doğu 7-8: "Bars yılka Çik tapa yordım ekinti ay dört yegirmike kemde tokıtdım ol yıl ol bodun içikdi."

⁷ Kırkız veya Ubsu Köl'e dökülen iki kol olabilir. Bakınız: Gömeç, "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler", *Türkoloji Araştırmaları*, Cilt: 2/4, Erzincan 2007, s. 1294.

⁸ Bakınız: Şine Usu Yazıtı, Doğu 8-10: "anta Kasar kurdan örgin ititdim çit anta tokıtdım yay anta yayladım yaka anta yakaladım belgümin bitigimin anta yarattdım ançıp ol yıl küzün ilgerü yordım Tatang ayıtdım tabışkan yıl bişinç ayka tegdim ulu yılka ötüken yış başı anta süngüz başı anta ıduk baş kidinte yabaş tokuş beltirinte anta yayladım örgin anta yarattdım çit anta tokıtdım bing yıllık tümen künlük bitigimin belgümin yassı taşka yarattdım."

rum, Sekiz Selenge, Orkun, Togla, Sebintürdü⁹, Kargu¹⁰ ve Burgu'daki sularım-
da konar-göçerdim ben"¹¹, diyor.

Eski Türklerde Ekonomik Hayat

Metindeki konar-göçer terimine bağlı olarak, bu hususa kısaca değineceğiz. Türk tarihinde büyük ve güçlü devletler kuranların sakin ve itaatkâr yerleşik halk değil, hayat şartlarının gereği savaşçı ve teşkilatçı konar-göçerler olduğu göze çarpar. Bununla birlikte Türklerde devletleri kuran ve idare edenlerin esasını konar-göçerlerin meydana getirmesi çağdaş kaynaklarda Türklerin hep göçebe bir kavim gibi görünmesine sebep olmuş ve yerleşik Türkler göz önüne alınmaksızın zamanımız müellifleri de böyle bir kanaate sürüklenmiştir.¹² Yukarıda verdiğimiz Kök Türkçe belgede geçen konar-göçer deyimi Türk kültür tarihi için oldukça önemlidir. Çünkü bugüne kadar Türkleri sadece hayvancılıkla uğraşan, göçebe bir kavim olarak telakki edenlere karşı, bu yazıt ve cümleler en güzel cevaptır. Ayrıca günümüze değin Türklerin yarı-göçebe diye anılmasına karşılık, metinde eski Türkler için "konar-göçer" tabirinin kullanılması ilginç olup, bundan sonra da böyle adlandırılmaları yerinde olacaktır. Zaten verdiğimiz belgelerden de anlaşılacağı üzere Türklerin çiftçilikle de uğraştıkları ortadadır. Ekip biçtikleri tarlaları bulunuyordu. Yani ekonomik hayatlarında, hayvancılığın dışında da geçim vasıtaları mevcuttu.

Dolayısıyla eski Türk devletinde halkın karnının doyurulabilmesi yalnızca savaş gelirleri ve hayvancılıkla sınırlanmamaktaydı. Yerine göre savaşlamayacak ve harp ganimetleri alınamayacak zamanlar görülebileceği gibi, hayvanların da toptan telef olması gibi durumlar ortaya çıkabilirdi. Nitekim Börü Tonga (Tokta/Mo-tun) Yabgu'dan sonra Türk-Çin harpleri sıklaşınca, onların ziraat yapmak zorunda kaldıklarını bizzat Çin belgeleri zikretmektedir. İlk çiftçilik tecrübelerini de herhalde bu yerleşik kavimlerden öğrendiler.¹³ Dolayısıyla toplum refahı ve hayatîyetinin sürdürülebilmesi amacıyla bunlara ilave bir seçenek olarak tarım, ticaret, el sanatları da ekonomide önemli bir yere sahipti. Bununla beraber eski Türk iktisadi hayatının temelini yedi başlık altında toplayabiliriz: 1- Konar-göçer hayvancılık, 2- Ziraat, 3- Ticaret, 4- Avcılık, 5- Halktan alınan vergi, 6- Yağma akınları, 7- Haraç gelirleri.¹⁴

⁹ Selenge'nin kollarından birisidir. Bakınız: Gömeç, "a.g.m.", s. 1292.

¹⁰ Şine Usu Yazıtında Kem ile İrtiş'in arasında gösteriliyor. Ancak Selenge'ye yakın olduğunu sanıyoruz.

¹¹ Bakınız: Terhin Yazıtı, Batı 2-4: "...yayladım ulu yıka Ötüken ortusunda Süngüz-Başkan ıduk-baş kidininte yayladım. Örgin bunta yaratıtdım, çıt bunta tokıtdım, bing yıllık, tümen künlik bitigimin, belgümin bunta yası taşka yaratıtdım, tulku taşka tokıtdım. Üze Kök Tengri yarlıkaduk için, asra yazgı yir igittük için elimin, törümin etinti. Öngre kün toksıkdaki bodun, kisre ay togsıkdaki bodun, tört bulungdaki bodun küç berür. Yağım Bölük yok boltı. (Ötüken eli tegres), ikin ara ilgam-tanglagım, Sekiz Selenge, Orkun, Togla, Sebintürdü, Kargu, Burgu ol yirimin-subımın konar-köçer ben."

¹² Şükrü Akkaya, *Eski Alman Destanlarında Hun İmparatoru Attila'nın Akisleri*, Doktora Tezi, Ankara 1942, s. 5-6; Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4/4, Ankara 1946, s. 463.

¹³ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014, s. 195-197; Gömeç, "Terhin Yazıtının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul 2017, s. 75-101.

¹⁴ Gömeç, *Türk Tarihinden İzler*, Cilt: III, Ankara 2015, s. 119-144.

Konar-Göçerlik ve Yerleşik Hayat

Bu durum bir yana Uygur Kaganlığı her ne kadar Kök Türklerin zengin mirasının üzerine oturmuş ise de, bu serveti iyi bir şekilde koruyamadı. Kendilerini üstün ve güçlü kılan değerlerin farkına hiçbir vakit varamadılar. Herşeyden evvel konar-göçer hayatları onların en önemli ayrıcalıklarıydı. Eski Türk sosyal yapısının birtakım özellikleri de onun bağımsız yaşamasına yardımcı oluyordu. Öncelikle Türkler toprağa bağlı, çiftçi bir millet değildi. Konar-göçer olduklarından, çok menfi şartlar teşkil ettiğinde yeni topraklara ve hür yaşama imkânı bulduğu yerlere göçüyorlardı ki, konar-göçerlik de birçok bakımlardan yerleşik topluluklardan daha üstün vasıfları ve meziyetleri olan bir yaşama tarzı idi. Başta hayvan yetiştirmek, ehlileştirmek, şüphesiz bitkilerin ekilmesinden, hasatından daha zor, emek, enerji ve tecrübe isteyen üstün bir sanattı. İş yalnız ehlileştirmekle bitmez, hayvanlara durmadan otlak peşinde yeşillik aranır, yedirilir ve bu çabaya karşılık süte, ete ve yapağıya kavuşulurdu. Esasında onlar kimseye ihtiyaç duymadan kendi kendilerine yetebilecek bir ekonomi ve geçim yolunu kurmuşlardı. Dışarıya sadece kıtlık, salgın hastalık veya diğer tabii felaketlerde muhtaçtılar. Bu meşakkatli ve güç yaşayış içerisinde, çobanlık mahareti ile birlikte askerlik kabiliyetleri artar, sorumluluk, ileri görüşlülük, fiziki ve ahlaki gelişmeler kuvvet kazanırdı. Rivayetlere göre Oguz Kagan, Türk milletine; “yerleşik olmayın” diye vasiyette bulunmuştur. Dünya tarihinin en önde gelen devlet adamlarından birisi olan Tunyukuk da, Bilge Kagan’ın Türk ülkesinde şehirlerin ve Budist mabedlerinin yaygınlaştırılması fikrine karşı çıkmış;¹⁵ atlı asker ve konar-göçer Türklerin kentleri savunmalarının zor olacağını, sayıları Çinlilerden daha az ise de güçlü zamanlarında yağma akınları yaptıklarını, zaafa düştüklerinde dağlara ve ormanlara çekildiklerini, Budizmin de Türk karakterini zayıflatacağını ileri sürmüş, Bilge de onun bu fikirlerini kabul etmiştir.¹⁶

Şuna da değinmekte fayda vardır ki; konar-göçerliğe nazaran yerleşik hayat pek çok bakımdan cazipti. En başta tabiatın zorluğuyla yerleşik tüccar veya kısmen sanayileşmiş toplumlar mücadele etmiyorlardı. Konar-göçerler kendileri kadar çalışmadan kazanan bir kitleyi gördüklerinde elbette imrenmekteydiler ve bunun büyüüne kapılmaktan kendilerini alamıyorlardı. Bu da insanın yaradılışı itibarıyla gayet normal bir durumdur.

Tunyukuk’un 8. asrın başlarında anladığı bu farklılığı, İbn Haldun da 14. yüzyılın sonlarında müşahade etmiştir. O, “*Mukaddime*” adlı meşhur eserinin

¹⁵ Bilge Kagan herhalde bu sırada Orkun kıyısında küçük bir şehir inşa etmekle yetinmiş olmalıdır. Buraya daha sonra Karabalgasun ve Karakurum gibi muhteşem şehirler kurulacaktır.

¹⁶ Özkan İzgi, “Kao-Ch’ang Uygurları Hakkında”, *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Ord. Prof. Dr. İ.H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı: 32, İstanbul 1979, s. 1-2; J.M. De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumi*, Cilt: II, İstanbul 1924, s. 402; M.T. Liu, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-küe)*, I. Buch, Wiesbaden 1958, s. 171-173, 224; I. Ecsedy, “Tribe and Empire, Tribe and Society in the Turk Age”, *Acta Orientalia*, 31/1, Budapest 1977, s. 7; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. R. Uzmen, İstanbul 1980, s. 119; J.T. Chang, *T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Taipei 1968, s. 174; M.R. Drompp, “Breaking the Orkhon Tradition: Kirghiz Adherence to the Yenisei Region After A.D. 840”, *Journal of the American Oriental Society*, 119/3, Michigan 1999, s. 391.

de göçbelerin doğuştan iyiliğe ve faydaya meyilli olduklarını vurguladıktan sonra; göçebe ve köy hayatı yaşayanlar, kendi canlarını korumaya düşkünlüdürler; şehirliler gibi kötü huy ve ahlaka yanaşmazlar; konar-göçerler şehirlilere oranla daha uyanık ve tedbirdir, der. Ayrıca, ona göre; kentliler rahata alışmıştır. Yataklarındayken mal ve canlarını emanet ettikleri vali ve bekçilere güvenirliler. Kale duvarları içinde emniyette olduklarını sanırlar. Bunlar doğru değildir. Silahlarını bir kenara bıraktıklarından, zamanla kendilerini koruyanlarla aynı dereceye inerler. Göçbelerin ise sığınacak surları ve kaleleri bulunmadığından aile ve mallarını kendileri muhafaza ederler. Bu sebepten devamlı silahlıdır. Uykuları bile çok hafiftir. Kendilerinden başka kimseye güvenmezler.¹⁷ Bunun en güzel örneğini 15. asırda, Ak Koyunlu beyi Kara Yülük Osman'ın oğullarına verdiği bir nasihatte görüyoruz ki, o şöyle diyor: “*Sakın oturak hayata geçmeyin. Çünkü beylik ve hâkimiyet Yörüklükle, Türkmenliktedir.*” Mesela El-Cahiz gibi bazı yabancıların Türk kelimesini, konar-göçer manasında kullanmaları da ilginçtir.

Yukarıda da belirtildiği üzere konar-göçerler açısından hayvanların beslenmesi için otlak peşinde koşmak bir yana deri, kürk ve yün elde etmek, bunları işlemek amacıyla devamlı çalışmak gerekmektedir. Yine bozkırın zor hayat şartları insanları yardımlaşmaya yöneltiyordu. Özellikle büyük hayvan sürülerinin otlatılması ve korunmasında bir nev'i imece usulü olan “*keşik*” (bazı yerlerde kubaşmak, yumultu) sistemiyle boy içinde bir dayanışma olduğu gibi, halkın genel ihtiyaçlarının temini hususunda da bir yardımlaşma söz konusu idi.¹⁸ Halbuki ziraatçı toplumlarda bu durum çok sonraları görülmektedir. Onların bütün geçim kaynakları topraktan geldiğinden dolayı, zaman zaman yabancı kavimlerin tahakkümüne boyun eğmek zorundaydılar. Devamlı surette tabiatla boğuşan konar-göçer Türk, her vakit savaşa hazır bir durumda olduğu için bağımsızlığını korumada daha yetenekliydi. Yani yerleşik toplumlarda olduğu üzere harp tatbikatlarına veyahut da hazırlıklara ihtiyacı yoktu.¹⁹

Eski Türklerde bütün erkekler doğuştan asker oldukları gibi, Türk ordusunun ve milletin mücadeleye daima hazırlıklı bulunmasının nedenleri arasında; Orta Asya bozkırlarında yaşamının güçlüğünün yanı sıra, onların sosyal hayatlarının tesiri de vardır.²⁰ Ekonomilerinin esaslı konar-göçer hay-

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime I*, Çev. Z.K. Ugan, İstanbul 1989, s. 309-315.

¹⁸ Gömeç, “Keşik Kelimesi”, *Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar*, İstanbul 2002, s. 305-308; A. Bakır, “Tevarih-i Al-i Selçuk Oğuz-namesi”, *Turkish Studies*, 3/7, Erzincan 2008, s. 193.

¹⁹ Fakat Safevi Türklere ilişkin resmi tarihi durumundaki Ahsenü't-Tevarih'te, bir nev'i harp tatbikatını andıran ilginç bir kayıtlarla karşılaşmaktayız. Şah İsmail'in gençlik yıllarında, bir kış mevsimi çok şiddetli geçmişti. Her taraf karla kaplıydı. Şah İsmail'in emriyle, kardan çok yüksek, üç kapılı bir kale yapıldı. Hakan adamlarından bir bölümünü kalenin içinde, savunmacı olarak vazifelendirdi. Bir kısım askerlerini de iki kapı yönünden taarruza geçirdi. İşte bu belgeden, kendisinin de diğer kapı üzerine yürüdüğünü öğrenmekteyiz. Bakınız: Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevarih)*, Çev. C. Cevan, Ankara 2004, s. 39.

²⁰ Yukarıda da belirtildiği üzere Türk ordusu ücretli olmamakla beraber, bir savaşa hızla iştirak edebilmek için bütün erkeklerin hangi komutanın emrinde yer alacağı önceden belirleniyordu.

vancılığa dayalı olan Türkler, zaten yılın yarısından fazlasını hayvanlarının peşinde,²¹ dağlarda ve yaylalarda geçirdiğinden, bünye olarak sağlam bir yapıya sahiptiler. Üstelik, yine senenin belirli aylarında zaman zaman bizzat kaganın başkanlığında, bazan da beylerin sevk ve idaresinde bir nev'i askeri tâlim özelliği taşıyan süreklilikle avları düzenleniyordu ki, bu da Türklerin savaşa ve harp manevralarına daima hazırlıklı olmaları demekti. Hatta bunlara kadınların katılmaları dahi vakidir. Ayrıca insanlar çocukluklarından itibaren koyunların üzerinde ata binmeyi, yay ve oklarla kuşlara ya da değişik nesnelere nişan almak suretiyle atıcılığı²² öğreniyorlardı.

Sonuç

Bütün bu anlatılanların ardından konar-göçerlikten yerleşikliğe (yatukluk) adım atma, günümüz açısından veyahut da zamanımız şartlarına göre değerlendirildiğinde de, belki müspet bir gelişme olarak düşünülebilirse de, eski ve ortaçağların vaziyeti göz önüne alınca, bunun pek de faydalı olmadığı anlaşılır. Yalnızca toprağa bağlı yaşamak ve en önemli geçim kaynağı olarak da ziraat ile ticaretin öne çıkması Türklerle bir ayrıcalık sağlayamazdı ve sağlamadığını da Uygur örneğiyle görüyoruz.

Kaynaklar

AKKAYA, Şükrü: *Eski Alman Destanlarında Hun İmparatoru Attila'nın Akisleri*, Doktora Tezi, Ankara 1942.

ARTAMONOV, M.I.: *Hazar Tarihi*, Çev. A. Batur, İstanbul 2004.

ATSIZ: *Evlüya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Cilt: I, İstanbul 1971.

BAKIR, A.: "Tevarih-i Al-i Selçuk Oğuz-namesi", *Turkish Studies*, 3/7, Erzurum 2008.

BUHARALI, E.: "Mısır Türk Sultanlığı'nda Sünnet Düğünü Törenleri", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan*, 31/1-2, Ankara 1993.

CHANG, J.T.: *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Taipei 1968.

DE GUIGNES, J.M.: *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, Cilt: II, İstanbul 1924.

Kuruluşunda Türklerin de yer aldığı Tabgaçlarda, 421 tarihinden itibaren yüz koyuna sahip olan herkes bir savaş atı vermek zorunda bulunduğu gibi, mesela Hazarlarda boy sorumluları devlet ordusuna gerektiğinde, durumlarına göre belirli sayıda suvari göndermekle mükellefler (W. Eberhard, "Tobaların Hayvancılığı", *Belleten*, Cilt: 9, Ankara 1945, s. 492; M.I. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Çev. A. Batur, İstanbul 2004, s. 514; S.G. Klyastorniy - T.İ. Sultanov, *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A. Batur, İstanbul 2003, s. 71). Belki de bunu Türklerdeki "Tumar" sistemi ile karşılaştırmak gerekir. Ayrıca yine Arap kaynaklarının haberlerine göre, Hazar kaganının emrinde on iki bin seçme asker bulunup, içlerinden biri öldüğünde yerine başkası atanıyordu (A. Koestler, *Onüçüncü Kabile*, Çev. B. Çorakçı, 4. Baskı, İstanbul 1984, s. 57), bilgisinden ihtiyaç durumunda asker beslendiğini öğreniyoruz.

²¹ Türkler hakkında bilgi veren Çin kaynaklarında, hayvanlarının peşinde yürürlerdi sözüne binaen bazan onların hayvancılığın dışında hiçbir şey ile ilgilenmedikleri gibi bir sonuç çıkarılabilir ki, bu tamamen yanlıştır.

²² Atsız, *Evlüya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Cilt: I, İstanbul 1971, s. 175; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, Cilt: III, Haz. N. Lugal, İstanbul 1977, s. 461; E. Buharalı, "Mısır Türk Sultanlığı'nda Sünnet Düğünü Törenleri", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan*, 31/1-2, Ankara 1993, s. 66-67.

- DEVLETŞAH: *Devletşah Tezkiresi*, Cilt: III, Haz. N. Lugal, İstanbul 1977.
- DROMPP, M.R.: “Breaking the Orkhon Tradition: Kirghiz Adherence to the Yenisei Region After A.D. 840”, *Journal of the American Oriental Society*, 119/3, Michigan 1999.
- EBERHARD, W.: “Tobaların Hayvancılığı”, *Bellesten*, Cilt: 9, Ankara 1945.
- ECSEEDY, I.: “Tribe and Empire, Tribe and Society in the Turk Age”, *Acta Orientalia*, 31/1, Budapest 1977.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur: “Keşik Kelimesi”, *Prof. Dr. Mehmet Saray’a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar*, İstanbul 2002.
- _____ : “Kök Türkçe Metinlerde Körülgen Kabile ve Kavimlerden Çikler”, *Şincan Tezkireçiliği*, Sayı: 2, Urümçi 2004.
- _____ : “Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler”, *Türkoloji Araştırmaları*, 2/4, Erzincan 2007.
- _____ : “Türklerin Medeniyet Tarihindeki Yeri”, *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, No: 87, Ankara 2007.
- _____ : *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014.
- _____ : *Türk Tarihinden İzler*, Cilt: III, Ankara 2015.
- _____ : *Uygur Türkleri Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur - ERCOŞKUN, Tülay: “Sek El-Çik-Çigil Issue in History of Turks”, *Foreign Languages and Cultures Studies*, 21/467, Ulaanbaatar 2017.
- _____ : “Terhin Yazıtının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul 2017.
- GROUSSET, R.: *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. R. Uzman, İstanbul 1980.
- İBN HALDUN: *Mukaddime I*, Çev. Z.K. Ugan, İstanbul 1989.
- İZGI, Özkan: “Kao-Ch’ang Uygurları Hakkında”, *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Ord. Prof. Dr. İ.H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı: 32, İstanbul 1979.
- KLYAŞTORNIY, S.G. - SULTANOV, T.İ.: *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A. Batur, İstanbul 2003.
- KOESTLER, A.: *Onüçüncü Kabile*, Çev. B. Çorakçı, 4. Baskı, İstanbul 1984.
- LIU, M.T.: *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe)*, I. Buch, Wiesbaden 1958.
- RUMLU, Hasan: *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü’t Tevarih)*, Çev. C. Cevan, Ankara 2004.
- TURAN, Osman: “Türkler ve İslamiyet”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4/4, Ankara 1946.
- YILDIRIM, Kürşat: *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010.